

Arhivaar aja voolus

Priit Pirsko

Ümmargusi tähtpäevi, juubeleid, on ikka kombeks tähistada, olgu tegemist siis üksikindi- viidi või koosluse sünnipäevaga. Kindlasti on sedasorti tähiseid vaja. Kui mitte muuks, siis kõigepealt taha- ja võimalusel ka ettepoole vaatamiseks.

Läinud aastal tähistas Eesti Arhivaaride Ühing 70 aasta juubelit ning jooksva aastal möödub riigi arhiivinduse algusest 90 aastat. Otto Liivi tsiteerides: „3. märtsil 1920 peetakse, ametlikult küll Haridusministeeriumi kokkukutsel, kuid prof. Cederbergi eeltööde tulemusena Tartu ülikooli raamatukogu ruumes erilise Arhiivikomisjoni esimene koosolek. See koosolek on Eesti riikliku arhiivinduse tähistajaks...”¹ Paraku pole andmeid, et arhivaarid seda tähtpäeva maailmasõja eel kuidagi rõhutanud oleksid. Nõukogude oludes kuulutati pidupäevaks aga hoopis teistsugune, muumaine sündmus – Vladimir Lenini poolt 1. juunil 1918 allkirjastatud dekreet „Arhiivide reorganiseerimisest ja tsentraliseerimisest”, mis olulise muutusena riigistas kogu dokumentaalse ainese Nõukogude Venemaal.² Niisiis tundub mulle, et praegu on paras aeg Otto Liivi sedastuse meeldetuletamiseks, arhiivinduse tähtpäeva väärtustamiseks.

Arhiivi on sageli võrreldud mäluga. Ilma mäluta inimene on teadupärast väga väheseks suuteline. Ilma arhiivita ühiskonda ei ole vist olemaski. Arhiiv on lahutamatu meist ja meie sootsiumist. Ometi, lihtsustatult saab väita sedagi, et arhiiv koosneb kahest ilmingust – arhiivaalidest ja arhivaaridest. Esimestest räägime arusaadavalt rohkem, teistest enamasti harvem või siis kindla põhjusega, näiteks tähtpäeviti.

Alljärgnev on püüdlus mõõta muutusi, mida aja kulg on toonud arhivaari tööle. Kui mõtiskleda muutuste ja muutumiste üle täpsemalt, siis peaks olema klaar, et aeg ei seisa iialgi paigal, vaid voogab. Või voolab, *panta rhei*, nagu Herakleitos Efesosest 2500 aastat tagasi jõevoolu silmitsedes sõnastas.

Mõnikord tundub aja liikumine vaevumärgatav, mõnikord silmipimestavalt ja kõrvulukustavalt kiire. Seejuures on oluline tähele panna, et lisaks aja muutumisele teisenevad ka inimesed ja olud – suuresti nendesamade aja liikumisest johtuvate muutuste tõttu, olgu siis tegemist kliima soojenemise, demograafilise ülerahvastatuse, digitaalse lõhenemise või millegi muuga. Seega arvan, et vaevalt vaieldaks vastu, kui nendiksime, et mõtteliselt täpsem oleks käsitleda mitte olemuselt staatilist arhivaari dünaamilises ajas, vaid pigem muutuvat arhivaari muutavas ajas. Me ise muutume, meid ümbritsev muutub ja kindlasti on need muutumised-liikumised vastastikku seotud.

Siinkirjutaja arvates ei ole üldsegi arutu püüda ette kujutada, mis saab muutujate koosmõjus eesti arhivaaridest (ja ka arhiivaalidest) mõnekümne aasta, näiteks 30 aasta pärast, mil meie kutseühing on tähistamas saja aasta juubelit ja riiklik arhiivindus jõudnud 120. verstapostini.

Miks just 30 aasta jooksul? Esijoones seepärast, et vähemalt ühel juhul on arhivaarid üritanud oma valdkonna arengut sama palju ette ennustada. See juhtus aastal 1972 ja selle ponnistuse võtsid ette Kanada arhiiviteoreetikud, kelle arvamused selle kohta, milline pidanuks seis arhiivinduses olema aastal 2002, ilmusid ajakirjas *The Canadian Archivist*.³ Teisalt ka seetõttu, et ühe generatsiooni pikkust tavatsetakse arvestada umbes kolme aastakümnega. Sellest joh-

¹ O. Liiv. Eesti arhiivinduse ajalooline areng. – Arhiivinduse käsiraamat II. Tartu, 1936, lk. 29.

² Vt. ka: B. Kibal, P. Pirsko, T. Tannberg, J. Valge. Juurdepääsupiirangud arhiivaalidele Euroopas ja Venemaal. Ajalooline kujunemine ja tänapäev. – Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 13 (20). Tartu, 2005, lk. 83–84.

³ J. Atherton, R. Huyda, L. LaClare, C. Le Moine, B. May, D. Newton, L. Ogden, H. Taylor. Archives 2002. – The Canadian Archivist. Journal of the Archives Section Canadian Historical Association. Vol. 2, nr. 3, 1972, lk. 15–20.

tualt saaksime seega arutada, missugused on teemad, mida põlvkonna möödumisel arutavad meie ametivennad ja -õed.

Tavaliselt ei panda tähele, et arhivaari professiooni tuumülesanne ongi ennustamine, prediktsioon. Üritades hinnata dokumentide ja teabe väärtust, juhindume oma igapäevatöös samuti arvamustest, oletustest ja kaemustest selle kohta, mida tulevased põlvkonnad vana-dest aegadest teada tahavad, milliseid dokumente ja infokilde peaksime säilitama ja millisel teabel võime südamerahuga lasta kaduda. Seega, hea arhivaar on vähemasti osaliselt ka tubli selgelnägi.

Tuleviku-uuringutega tegeldakse tihti ka riiklikul tasandil. Nii on näiteks kultuuriministeeriumi vedamisel kokku saamas „Eesti kultuuripärandi hoidmise ja väärtustamise arengukava aastani 2030”, mis peaks muu hulgas katma arhiividegi olulisemad arengusuunad paari järgneva aastakümne jooksul. Selleski kontekstis on õigustatud meie katsed kiigata kas või põgusalt tulevikuhorisondi taha.

Järgevalt veidi kanadalaste mõttevahetusest *AD 1972*. Muide, Jay Athertoni, Hugh Taylori ja nende kolleegide arutelu toimus Kanada Rahvusarhiivi 100. aastapäevaga seoses ja, nagu nad ise sedastasid, võib-olla ka mõne õlletooi toel. Peamiselt arutati arhivaari rolli ja olemuse võimaliku muutumise üle, samuti keskenduti arhiiviteenuste tulevikule, veidi peatuti arhiivi kui sellise võimalikul teisenemisel.

Arhivaar aastal 2002 olevat kombinatsioon arhivaarist ja raamatukoguhoidjast. Üldse usuti arhiivi, raamatukogu ja muuseumi institutsionaalsesse lähenemisse, küll siiski mitte kokkukasvamisse. Kanada arhiiviteoreetikud vaidlesid selle üle, kas arhivaari senine kompetents kitsa spetsialiseeritud ameti tähenduses ei peaks asenduma laiemal, üldisemal ja infot mitte niivõrd süvitsi tundva, kuivõrd pigem vahendava kutseprofiiliga. Vahemärkusena – täna teame, et aastal 2004 liideti Kanada rahvusarhiiv ja rahvusraamatukogu üheks organisatsiooniks – *Library and Archives of Canada*. Niisiis, muutused on olnud suuremadki, kui ennustatud.

Edasi, huvitav on ilmselt eelmisest kontekstist välja kasvanud oletus, et arhiivikasutajate infootsing 21. sajandi arhiivis muutub üha rohkem ja rohkem märksõnapõhiseks. Eeldati, et selle vajaduse rahuldamiseks tuleb palgata kordades rohkem arhivaare kui seni, kes siis järkjärgult indekseeriksid ja märksõnastaksid arhiiviainese.

Teise kohase vahemärkusena, paar kuud tagasi oli Rahvusarhiiviski ajurünnak nn. AIS 2.0 teemal, kus vaeti arhiiviinfo veebistamise järgmise etapi võimalusi. Pikalt peatuti seejuures sellel, et ehk peaks tulevikus tegelema tavakirjeldamise kõrval ka märksõnastamisega, abistamaks eelkõige just arhiiviprofaane arhiivikoiksuse hõlmamisel. Viimaseid on juba täna kasutajatest enamik.

Atherton, Taylor ja teised eeldasid, et aastaks 2002 on jõutud miniaturiseerimise ja automatiseerimise vallas niisuguste lahendusteni, mis teevad majanduslikult võimalikuks kogu tekkiva informatsiooni säilitamise. *Space will not be problem*, ruumipuudus kaob, hindamisest võib loobuda!

Mida näeme täna – hindamine on jätkuvalt ja rohkemgi kui kunagi varem arhiivitöö kese; olulise info osakaal väärtusetu info koguhulgas on protsentuaalselt vähenenud ja vähenemas, absoluutses ulatuses muidugi järjest kasvamas. Ruumiprobleem on akuutsem kui kunagi varem, seda ka digitaalse ainese säilitamise kontekstis. Riilimeetreid ja -kilomeetreid asendavad tera-, peta- ja eksabaidid ei saja ometigi maksumaksja õuele taevamannana, vaid evivad samuti rahalist mõõdet. Tõsi, digitaalse säilitamise maksumuse üle vaieldakse, kuid oluline on tähele panna, et professionaalide seas ei ole enam ammu tõsiseltvõetav väide, justkui oleks digitaalse info käitlemine probleemitu ja odav. Kured ei panusta iibesse ega loo päkapikud rahvuslikku rikkust, teab küps inimene.

Kanada targad arvasid, et paber ei kao teabekandjana aastaks 2002, kuigi kasvava ökoloogilise kriisi tõttu võivat arhiivid sattuda aina suureneva surve alla utiliseerida arhiiviriistadel seisev vanapaber. Mikrofilmimine kui moodne tehnoloogia võib ohustatud saada seoses hõbedavarude ammendumisega Maal.

Väga täpselt ennustasid Kanada arhivaarid ette genealoogiliste uurimuste buumi lääne maailmas, samuti Skype'i-laadse kommunikatsiooni teket.

Neil oli ka kartusi, eriti seoses arhivaari professiooniga. Nimelt peljati, et kompuutrite võidukäik võib tekitada olukorra, kus infot suudavad arhiivikasutajatele vahendada vaid IT-spetsialistid – arhivaarid tõrjutakse tehnoloogilises revolutsioonis kõrvale, nii nagu voo- rimehed jäid kunagi jalgu autodele. Loodeti veidi sellele, et arhiivi kliendid ei nõustugi originaalide asemel kasutama arhivaalide koopiaid, nad vihkavat ju mikrofilmegi.

Üldiselt aga oldi 1972. aastal kindlasti pigem seda usku, et tehnoloogia areng muudab maa- ilma. Ja selles oli põhja-ameeriklastel kahtlemata õigus. Nad unistasid sellest, et arhiiviaine se kättesaadavus muutub nõnda lihtsaks, et üks kassett ühe tunni ulatuses dokumendikoopiaid hakkab maksma vaid 30 Kanada dollarit, kusjuures kassetilint on suuteline peatuma iga koopia lugemiseks (sarnaselt mikrofilmile).

Arvati, et telefonikõnede salvestused saavad üheks prevaleerivaks dokumendiliigiks uuene- vas arhiivis; suur osa lepinguist ei jõua iial paberile ning audioallkiri (hää) muutub isikutuvas- tusel põhiliseks. Paljud inimesed hakkavad 21. sajandil päevikut pidama videolindil; perekonnad vahetavad paberkirjade asemel videokirju. Raamatud hakkavad olema miniatuursed, hologram- midena, ekraanilt loetavad. Kirjaoskus muutub inimese jaoks lisavalikuks, sest põhimõtteliselt on enamik infost kättesaadav märkide ja sümbolite abil, elu saab edukalt elada ka ilma suurema lugemiseta.

Mida võiksime siis meie nüüd, kui 2002. aasta on ammu muutunud tulevikust minevikuks, kanadalaste ennustuste kohta öelda?

Mina pean toonast arutelu pigem peavoolu tabavaks kui umbropsu rapsivaks. Nagu näeme, on arhiivirahva ennustused küll ühest küljest ebatäpsed, kuid teisalt mitte eriti kaugel seisvad digitaalalkirja funktsionaalsusest, blogidest, *You Tube*'ist ja muust moodsast värgist. Jah, vahtralehemaa pojad ja tütreid, va rumalukesed, ei suutnud ette näha Interneti teket, mobiiltelefoni ega läptopi tulekut ja sulandumist, analoogvideo kiiret kadumist ega paljut muudki, kuid nad ennustasid põhimõtteliselt õigesti seda, et arhiivi olemus ja arhivaari roll elavad ühe inimpõlve jooksul läbi pöördelise muutumise.

Milline on Eesti arhiivinduse seis aastal 2040? Kes julgeb ennustada?

Siinkirjutaja teeb proovi. Teen seda teadlikult veidi provokatiivsel moel, lootes ühtlasi, et see tekitab soovi kaasa mõelda ja vaielda. Tulevikutarkade silmis rumalaks jäämist ei tohiks meist keegi peljata, sest see juhtub niikuinii. Elu on nagu filmilint ning iga film, mis on üle kümne aasta vana, hakkab vaatajale mõjuma veidi pentsikult ja naiivselt, on sedastanud kolleegid filmiarhiivist.

Ma piirdusin tuleviku osas kolme arvamusega – üks puudutab säilitamise ja kasutamise valdkonda, üks on seotud arhiiviväärtusliku teabe olemuse, kogumise ja hindamisega ning viimane ennustus on institutsionaalne.

Esiteks, ma usun, et info-kommunikatsioonitehnoloogia areng lähikümneanditel ei peatu ning sellest johtuvalt muutub digiteerimistehnoloogia veelgi odavamaks ja mugavamaks kui seni. Suure tõenäosusega on suurem osa Rahvusarhiivi praegusest 77 riulikilomeetril lebast ainesest digiteeritud ja veebipõhiselt kasutatavaks tehtud. Arvatavasti on 20. sajandil loodud mittepüsival paberil originaaldokumendid pärast digiteerimist ka vanapaberina taaskasutusse läinud. Vana- nevast elanikkonnast ja populistlikust poliitikast ei tulene ilmselt riigieelarve varusid, mille toel saaks jätkuvalt ehitada uusi arhiivihoidlaid ja üritada säilitada säilikuid, mis ei säili.

Teiseks, ma eeldan, et senine, teabe valdavalt paberipõhisusele rajatud dokumendi- ja arhiivihaldus on 30 aasta pärast kadunud või õigemini asendunud mingi muu menetlusprot- sesse ja seonduvat teavet kajastavate infosüsteemide ja risti-rästi suhtlevate andmevõrkude haldamisega. Olulise info esinemisvorm on juba praegu läbi teinud põhimõttelise muutuse – kindla vormiga dokumendi asemele on astunud veebilehed, andmebaasid, registrid ja info- süsteemid. Erinevate riiklike registre andmeväljadel on juba praegu tõenäoliselt rohkem arhiiviväärtuslikku teavet kui traditsioonilistes dokumendisarjades. Seega, eilsed ja tänasedki

eriala põhimõisted, nagu arhivaal, sari, dokumentide loetelu, arhiiviskeem ja muu selline on aastal 2040 unustatud.

Kõrvalepõikena. Usun, et seda arengut kiirendab paradoksaalsel kombel meie seadusandlus, mis igati õilsatel eesmärkidel pürgib õhukese ja läbipaistva riigi poole. Eesti õiguse järgi on avalikud dokumendid avalikud nende loomise või saamise momendist ja selle tagatisena on seadusandja ette näinud asutuste dokumendiregistri kohustusliku olemasolu Internetis. Mida toob see kaasa arhiivide hindamise ja kogumispoliitikas?

Me oleme aasta-aastalt märganud süvenemas trendi, et vähegi huvitavamad arutluskäigud, dispuudid, menetlusprotsessid, ametkondade eriarvamused ja muu säärane teave luuakse ja saadakse teiste, tihti mitteametlike kommunikatsioonivahendite kaudu; registreerimata e-kiri on siin kahtlemata levinuim suhtlusviis. Sedasorti infot ei vormistata dokumentideks, see ei jõua iialgi dokumendiregistrisse ega dokumentide loetellu.

Arhiiviteoreetiliselt pole siin tegelikult aga midagi uutset. Bürokratia enesekaitserefleks (ja seda esijoones meedia eest) on tõenäoliselt loomupärane. Mitmel pool on tähele pandud, et riikides, kus dokumendid on sünnihetkest saati avalikud, on nende sisu palju ilmetum ja väheütleavam kui neis riikides, kus valitseb avalikustamise eel ooteaja (tavaliselt 30 aastat) põhimõte.

Seega, tulevikus on dokumenteeriv ammu digitaalsena valgunud väljapoole tänaseid traditsioonilisi dokumendiloome kanaleid. See kobretab üha enam elektroonilistes infosüsteemides, tekib ja kaob kõikvõimalikes registrites ning hulbib Interneti-nimelisel ulgumerel. Ametliku infovahetuse sisu ja osakaal on oluliselt vähenenud, võrreldes pool- või ebaametliku teabeedastusega. Seda suundumust ei saa ilmselt muuta, sellega tuleb arvestada ja vastavalt ümber kujundada kogumis- ja hindamisprotseduurid. Internetisisu hindamine ja selle kogumine saab juba lähitulevikus arhivaaride oluliseks tööülesandeks.

Ning kolmandaks, ma arvan, et arhivaaride ühingu 100 aasta juubeli konverents aastal 2039 võib toimuda ka Rahvusraamatukogus. Ehk teisisõnu, tõenäosus, et arhiiv ja raamatukogu (ja võib-olla veel muudki infot haldavad asutused) tulevikus institutsionaalselt ühinevad, on suur. Ühest küljest võivad otsustajad näha sellises arengus kokkuhoidu. Teisalt, ja olulisemanagi – arhiivide ja raamatukogude kasutajad on põhimõtteliselt sarnased – need on inimesed, kes vajavad informatsiooni, ühel või teisel põhjusel, ühel või teisel moel. Ja enamikule neist inimestest on sügavalt ükskõik, kas asutus, kust see info pärineb, kannab silti „arhiiv” või „raamatukogu” või „kasiino”.

Nii arhiividokumendid kui ka vanemad raamatud kolivad Internetti. Nii arhiivide kui ka raamatukogude ees seisab küsimus, kuidas koguda digitaalset informatsiooni? Me mõlemad peame hakkama saama bittide ja näkside säilitamisega. See, et me kasutame seni erinevaid kirjeldusstandardeid, tuginame erinevale identiteedile ja oleme saanud kahjuks mõnevõrra erineva koolituse-hariduse – see on ju meie, mitte kasutajaskonna teema.

Arhivaarid ei peaks neid või ka ükskõik milliseid teistsuguseid tulevikustsenaariume käsitlema ohu või probleemina. Vastupidi, tulevikus ootavad meid ainult võimalused ja väljakutsed. Kuidas me hakkama saame, sõltub meist endist. Ometi, kasutades pealkirjas toodud metafoori – liikumine on oluliselt sujuvam, kui see kulgeb pärisuunas, vastuoolu punnides kaotame vaid

Priit Pirsko

(1964)

Lõpetanud Tartu Ülikooli, filosoofiamagister ajaloo erialal aastast 1992. Töötanud Tartu Ülikoolis õppejõu ja teadurina, aastast 1993 erinevatel ametikohtadel arhiivinduses. Aastast 2000 riigiarhivaar. Tartu Ülikooli külalisprofessor. Peamised uurimisvaldkonnad: arhiiviteooria ja -metodoloogia, arhiivinduse ajalugu. Eesti rahvastiku sotsiaal- ja majandusajalugu 19. sajandil.